

EWA WOLNICZ-PAWŁOWSKA
ORCID: 0000-0002-5957-7854
Uniwersytet Warszawski, prof. emer.
Warszawa, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.66.2>
Onomastica LXVI, 2022
PL ISSN 0078-4648

PROFESOR KWIRYNA HANDKE

(1932–2021)

Fotografia z archiwum rodzinnego

17 maja 2021 roku zmarła Profesor Kwiryna Handke, polonistka i sławistka. Spośród wielu Jej dokonań naukowych istotne miejsce zajmują prace onomastyczne, poświęcone przede wszystkim nazewnictwu miejskiemu. Była osobą o żywym umyśle i szerokich zainteresowaniach, a prowadzone przez Nią badania są ważne dla polskiej dialektologii i onomastyki, historii i kultury języka oraz stylistyki, wiedzy o języku pisarzy, o odmianach regionalnych i społecznych polszczyzny.

Urodziła się 7 października 1932 roku w Kobryniu na terenach dzisiejszej Białorusi i jak wielu kresowiaków była gorącą patriotką, oddaną kultywowaniu i pielęgnowaniu bogactwa języka polskiego. Charakterystyczny był dla Niej także rys społecznikowski i wielki talent dydaktyczny, który wykorzystywała w działalności popularnonaukowej.

Od początku swojej drogi naukowej związana była z Zakładem Językoznawstwa, później Słowianoznawstwa PAN w Warszawie¹, gdzie w 1959 roku weszła w skład zespołu opracowującego „Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich”. Był to czołowy projekt badawczy w ówczesnym Zakładzie, realizowany przez kilkanaście lat, który zaowocował nie tylko 15 tomami samego atlasu, ale również szeregiem różnych opracowań autorskich i zbiorowych. Twórcą tzw. pracowni kaszubskiej i jej wieloletni kierownik, prof. Zdzisław Stieber, od 1961 roku dyktował całemu Zakładowi Słowianoznawstwa PAN. Jak wielu mu współczesnych językoznawców, łączył badania dialektologiczne i historycznojęzykowe ze studiami nad słownictwem proprialnym, zwłaszcza toponimami. Jego osobowość i zainteresowania badawcze inspirowały wielu młodszych pracowników tej placówki, między innymi Kwirynę Handke, która poświęciła kilka swoich pierwszych artykułów nazwom miejscowym (Handke, 1961, s. 62–68; 1965, s. 57–68). Za temat swojego doktoratu wybrała jednak nie tę grupę nazw własnych, ale dość słabo opisane pod względem onomastycznym nazewnictwo miejskie. Skupiła się na nazwach ulic Warszawy, opisując ich typy semantyczne i strukturalne². Po latach tak wzruszająco wyjaśniła powody, dla których nazewnictwo tego właśnie miasta było Jej szczególnie bliskie: „Warszawa nie jest miejscem mego urodzenia, a jednak jest moim miastem rodzinnym. Urodziłam się w nim na nowo podczas Powstania. W Warszawie znalazłam się na skutek zawieruchy wojennej 15 czerwca 1944 roku. Miałam niespełna dwanaście lat. Ten krótki czas do dnia kapitulacji Powstania związał mnie z Nią najsilniej i najtrwalej. Wróciłam tu na kilka miesięcy w lutym 1945 roku, a potem w lipcu 1955 roku — już na stałe” (Handke, 1998b, s. 5). Jak wspominała, nazwami warszawskich ulic zajmowała się od 1960 roku (ibidem) i ta problematyka towarzyszyła Jej przez resztę życia, znajdując wyraz w licznych publikacjach, referatach, felietonach i odczytach, a także w pracy eksperckiej w komisjach nazewniczych.

Nazwami polskich ulic zajmowano się naukowo od XIX wieku, jednak przedmiotem zainteresowania badaczy było wówczas przede wszystkim pochodzenie nazw i ich zmiany (por. Taszycki, Karaś i Turasiewicz, 1960). Wraz z rozwojem onomastyki po drugiej wojnie światowej językoznawcy zaczęli wnikliwie opisywać także tę warstwę nazewniczą. Prace ściśle onomastyczne, poświęcone urbanonimom, powstawały początkowo na zachodzie Europy, także w Czechach i ZSRR, wkrótce jednak zaczęły się ukazywać również w Polsce. Autorką pierwszej w naszym kraju monografii o nazwach miejskich była K. Handke. Ujęcie monograficzne pozwoliło Jej zebrać i rozwinąć wątki badawcze, pojawiające się

¹ Nazwy tej jednostki naukowej z czasem się zmieniały, stąd w dalszym tekście Zakład Słowianoznawstwa PAN i Instytut Sławiastyki PAN (Handke, 2004).

² Praca doktorska została opublikowana w 1970 roku pod tytułem „Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy” (Handke, 1970).

w dotychczasowej literaturze przedmiotu, a przede wszystkim — jak sama oceniała — „udało się, przy opisie monograficznym nazewnictwa jednego miasta, podjąć próbę stworzenia takich rozwiązań metodologicznych, które mogłyby w przyszłości służyć również opisowi nazewnictwa innych miast. Tyczyły one głównie klasyfikacji i typologii — zadań podstawowych w badaniach onomastycznych, a w tym wypadku szczególnie ważnych, ponieważ chodziło o nazewnictwo dotychczas nie opisywane w takiej skali” (Handke, 1992, s. 8–9). K. Handke odeszła od tradycyjnej klasyfikacji stosowanej dla nazw miejscowych, proponując własne rozwiązania. Wskazała trzy możliwe podziały nazw ulic: odwołujące się do motywacji, do typu podstawy słowotwórczej oraz do budowy słowotwórczej. Wkrótce okazało się, jak bardzo ten zaproponowany model opisu jest przydatny innym badaczom, o czym świadczy bibliografia we wszystkich późniejszych opracowaniach toponimii miejskiej. Wykorzystywała go także sama autorka w swoich dalszych studiach, licznych artykułach, w książce „Polskie nazewnictwo miejskie” (1992) oraz encyklopedii „Polskie nazwy własne” (1998a, s. 283–307). Myślała też o opracowaniu słownika toponimów miejskich, którego projekt opisała w artykule zamieszczonym w czasopiśmie „Onomastica” (1983, s. 191–197).

Najbardziej interesowały Ją urbanonimy warszawskie, którym poświęciła kolejne książki, przeznaczone dla masowego odbiorcy: „Słownik nazewnictwa Warszawy” (1998b) oraz „Dzieje Warszawy nazwami pisane” (2011). Łączyła refleksję językową z praktyką eksperta, jako że Jej głęboka wiedza została doceniona przez samorządowców stolicy, którzy powierzyli Jej przewodniczenie powstałej w 1990 roku społecznej komisji nazewniczej przy Prezydencie Warszawy (od 1994 roku nazywanej Zespołem Nazewnictwa Miejskiego). Był to okres intensywnych zmian w miejskim nazewnictwie, usuwano narzuconą po 1945 roku listę obcych, komunistycznych patronów ulic i placów, przywracając przedwojenne nazwy lub honorując narodowych bohaterów. Profesor Kwiryna Handke całym swoim autorytetem broniła równowagi między tradycyjnymi nazwami o realnej motywacji a ekspansywną warstwą nazw pamiątkowych. Mówiła o tym zarówno w rozmowach prywatnych, jak i w wystąpieniach publicznych, chociaż Jej racjonalne argumenty nie zawsze były wysłuchiwanie podczas obrad komisji. Trzeba jednak przyznać, że pod Jej wpływem — dla „higieny nazewniczej” — ciało to opracowało „rady i wskazówki dotyczące nazewnictwa miejskiego skierowane do władz dzielnic i gmin warszawskich” (Handke, 1998b, s. 50), w których m.in. zalecano ochronę nazw historycznych, dbałość o zachowanie właściwych proporcji między typami znaczeniowymi urbanonimów (chodziło zwłaszcza o to, aby nazwy pamiątkowe nie zdominowały całego systemu), unikanie nazw wielowyrzowych itp.

Innym polem działalności popularyzatorskiej Profesor Kwiryny Handke była współpraca z warszawskimi szkołami w ramach Komisji Kultury Słowa przy Wydziale I Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Przewodniczenie tej komisji

objęła po Jadwidze Puzyninie w kwietniu 1993 roku i kierowała pracami przez niemal 20 lat. Komisja przygotowywała i prowadziła cykle spotkań naukowych i popularnonaukowych, a także warsztatów skierowanych zwłaszcza do nauczycieli i uczniów szkół ponadpodstawowych. Program ten, realizowany we współpracy ze Stowarzyszeniem Nauczycieli Polonistów, cieszył się wielką popularnością. Spośród różnorodnej problematyki, poruszanej na spotkaniach, nie zabrakło również tematów onomastycznych. Z wykładami Kwiryna Handke zapraszała takich wybitnych znawców, jak Ewa Rzetelska-Feleszko, Aleksandra Cieślíkowa czy Hanna Taborska, sama również przygotowała wiele wystąpień. Byłam zaszczyconą, gdy także mnie zaproponowała wygłoszenie referatów. Według sprawozdań zamieszczanych w „Roczniku Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” tematyka onomastyczna była zróżnicowana, omawiano nazwy miejscowe, toponimie miejską, antroponimie, nazewnictwo w literaturze, był nawet referat prof. Hanny Taborskiej o nazwach diabłów i demonów. Część powyższej problematyki została wykorzystana w książce „Socjologia języka” (Handke, 2006).

Nie można też zapominać o felietonach, pisanych do gazet i czasopism (np. „Ziemia”, „Stolica”, „Jantarowe Szlaki”, „Gazeta Polska”), w których poruszała problemy związane z nazewnictwem. Sądzę, że działalność popularyzatorska przynosi z czasem owoce, a wiedza o nazwach własnych dociera do szerokiego grona odbiorców, w tym do młodego pokolenia. Prowadząc zajęcia dydaktyczne na wyższych uczelniach, zauważyłam atrakcyjność tej wiedzy przy wyborze tematów prac rocznych, referatów, a także prac licencjackich i magisterskich — K. Handke ma w tym dziele popularyzacji duże zasługi.

Wspominając postać Profesor Kwiryny Handke, nie sposób pominąć Jej ukochanego dzieła — wydawnictwa naukowego SOW (Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy), w którego powstanie w 1990 roku i sprofilowanie włożyła niezwykle dużo serca i namysłu. Projekt się sprawdził i działa z powodzeniem wiele lat, z korzyścią nie tylko dla Instytutu Sławistyki PAN, ale także dla całego polskiego środowiska sławistycznego i polonistycznego.

K. Handke nawiązywała kontakty ze światem naukowym innych dziedzin i chętnie uczestniczyła np. w konferencjach kulturoznawców, historyków nauki, konserwatorów zabytków, etnologów i socjologów, wzbogacając obrady o wątki językoznawcze (por. pełną bibliografię prac autorskich na stronie www.ispan.waw.pl). Przykładem może być artykuł o polskich nazwach przepraw przez rzekę, wygłoszony na sesji naukowej w Towarzystwie Opieki nad Zabytkami (Handke, 2001, s. 13–22).

W 2004 roku została uhonorowana za swój wieloletni, ogromny dorobek naukowy i działalność społeczną Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

W krótkim wspomnieniu nie sposób wymienić wszystkich dokonań Profesor Kwiryny Handke i śladów Jej działalności na różnych polach. Z pewnością była to postać wybitna i barwna, ważna nie tylko dla swojego pokolenia.

LITERATURA

- Handke, K. (1961). O nazwie słowińskiej wsi Kluki [On the Slovincian place-name Kluki]. W: Z. Stieber (red.), *Słowińcy, ich język i folklor: materiały z konferencji słowińskiej Komitetu Językoznawczego i Komitetu Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 14 stycznia 1960* (s. 62–68). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Handke, K. (1965). Nazwy miejscowe typu *Holendry* [*Holendry*-type place names]. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 11, 57–68.
- Handke, K. (1970). *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy* [Semantic and structural types of Warsaw street names]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Handke, K. (1983). Słownik toponimów miejskich (ogólne założenia projektu) [Dictionary of urban toponyms (general concept of the project)]. *Onomastica*, 27, 191–197.
- Handke, K. (1992). *Polskie nazewnictwo miejskie* [Polish urban names]. Warszawa: SOW.
- Handke, K. (1998a). *Nazewnictwo miejskie* [Urban names]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (s. 283–307). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Handke, K. (1998b). *Słownik nazewnictwa Warszawy* [The dictionary of Warsaw's naming]. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke, K. (2001). Polskie nazwy przepraw przez rzekę [Polish names of river crossings]. W: B. Wierzbicka (red.), *Mosty. Dzieła sztuki i inżynierii. Zabytki* (s. 13–22). Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami.
- Handke, K. (red.). (2004). *50 lat slawistyki w Polskiej Akademii Nauk (1954–2004). Księga jubileuszowa Instytutu Sławistyki PAN* [50 years of Slavic studies at the Polish Academy of Sciences (1954–2004). Anniversary book of the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences]. Warszawa: SOW.
- Handke, K. (2006). *Socjologia języka* [Sociology of language]. Warszawa: PWN.
- Handke, K. (2011). *Dzieje Warszawy nazwami pisane* [The history of Warsaw written in names]. Warszawa: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy.
- Rzetelska-Feleszko, E. (red.). (1998). *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish proper names. Encyclopedia]. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Taszycki, W., Karaś, M. i Turasiewicz, A. (1960). *Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie* [Bibliography of Polish onomastics up to and including 1958]. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.